

Tingbøger

AF JENS ULF JØRGENSEN, KRISTIAN HALD
OG AXEL STEENSBERG

Blandt de sidste års største kildepublikationer er Landbohistorisk Selskabs udgave af tingbøger. Rækken omfatter Herlufsholm birk 1616–33 (udg. Karen Marie Olsen), Aasum herred 1640–48 (udg. Aksel E. Christensen og Troels Dahlerup), Skast herred 1636–40 (udg. Poul Rasmussen) og Sokkelund herred 1621–22, 1625–37 (udg. Ole Karup Pedersen og Karen Marie Olsen). I stedet for at bringe en almindelig anmeldelse har redaktionen bedt en retshistoriker, en sproghistoriker og en kulturhistoriker om at vurdere tingbøgerne ud fra hver sit specielle synspunkt.

– som retshistorisk kilde

Dansk ret undergik en række betydningsfulde ændringer i 15 og 1600-årene. i hvilken udvikling retspraksis spillede en meget væsentlig rolle. På adskillige områder arbejdede domstolene sig bort fra den i lovene indeholdte ordning, og man får derfor et fejlagtigt eller i det mindste ufuldstændigt billede af retstilstanden, om man udelukkende hæfter sig ved datidens skrevne ret, således som denne havde fundet sit udtryk i landskabslovene og de kongelige forordninger og recesser. I den retshistoriske litteratur har man også længe været opmærksom på rettertingets og i et vist omfang, landstingenes afgørelser. Da indehaveren af lovgivningsmagten, konge og rigsråd, tillige udøvede den højeste domsmyndighed i landet, kan det ikke undre, at rettertingsdommene måtte få betydning ud over den enkelte sag. At også enkelte landstingsdomme har været tillagt præjudikatsvirkning, fremgår af de af samtiden benyttede private domsamlinger.

Derimod har herreds- og birketingene ført en temmelig upåagtet tilværelse ved studiet af den ældre ret, uanset det på forhånd må synes klart, at kendskab til de underordnede domstoles praksis ofte er en nødvendig forudsætning for forståelsen af de overordnede domstoles afgørelser. Det er derfor glædeligt, at der ved udgivelsen af tingbøgerne fra fire retskredse er taget skridt til at kaste lys over en del af det righoldige tingbogsmateriale fra 1600-årene. Tingbøgerne er gengivet i uforkortet stand, hvilket muliggør et ganske anderledes indblik i den enkelte egns retssædvaner, end hvis man havde foretaget et skønsomt udvalg af tingbogsstoffets mangfoldighed, alt afhængigt af, hvad en udgiver måtte finde væsentligt eller uvæsentligt. Uden kendskab til den lokale sædvane risikerer man

ofte at bedømme den enkelte sag forkert. Til eksempel kan anføres, at bygningerne til fæstegårdene almindeligvis tilhørte jordejeren, men ifølge sædvane i Skast herred var fæsterens ejendom, hvilket fik betydning, når denne i anledning af fæsteforholdets misligholdelse måtte fraflytte gården.

Ifølge den koldingske reces af 13. december 1558, art. 11, jfr. den dronningborgske reces af 21. december 1551, art. 3, skulle hver tingskriver have en tingbog, hvori han skulle indtegne alle domme, skøder, vidner og alle andre mærkelige breve. At tingskriverne ikke altid har røgtet deres hverv tilfredsstillende, viser et kongeligt åbent brev af 29. marts 1578, hvor kongen beklager sig over, at vidnesbyrd, domme m. v. ikke straks indføres i tingbøgerne med det resultat, at de ofte forvanskes. Det pålægges derfor tingskriveren straks at indskrive »samme vidnesbyrd, domme eller breve med sin fuldkomne mening udi tingbogen«. Tingskrivernes virksomhed var således i et vist omfang reguleret fra højeste sted. Ved gennemlæsning af de udgivne tingbøger vil man hurtigt erfare, at tingskriverne heller ikke i 1600-årene har efterkommet de kongelige bud til punkt og prikke. Tingbøgerne kan således være tavse om sager, som påviseligt har været for vedkommende ting. Og med hensyn til de sager, der er blevet refereret, vil man kunne konstatere, at ikke alle stadier af sagerne er blevet indført i tingbøgerne. Hertil kommer, at tingbogsreferaterne stort set er yderst summariske og nu og da temmelig unøjagtige. Alt dette vanskeliggør i et vist omfang studiet af tingbøgerne.

Læseren vil ganske givet undre sig over, at så forholdsvis få af tingenes afgørelser er truffet i egentlig domsform. Dette må imidlertid ikke forlede til den anskuelse, at vidnesbyrd aflagt på tinge var uden retsvirkning, selv om der ikke blev afsagt dom, hvilket skyldes karakteren af datidens beviser, der uimodsagt fra modpartens side kunne have samme virkning som egentlige domme. I øvrigt endte en hel del sager med forlig, og i Skast herred var det endvidere hyppigt indenretligt at vedtage voldgift, således at hver af parterne udpegede to voldgiftsmænd. Voldgift ses ikke omtalt i de da gældende love, og den her nævnte fremgangsmåde er et blandt mange eksempler på, at 1600-årenes retstilstand er langt mere varieret end lovgivningen lader ane.

Som bekendt blev der først med Danske Lov fra 1683 tilvejebragt retsenhed herhjemme. Det nuværende Danmark var indtil da inddelt i to retsområder, det sjællandske og det jyske, hvor grundlaget for retsordenen var henholdsvis Eriks sjællandske lov og Jyske lov. På flere punkter præges disse love af indbyrdes forskelle, men det må ikke overses, at en væsentlig del af lovstoffet i 1600-årene udgjordes af love fra tiden efter 1558 gældende for hele riget. Yderligere må nævnes, at Jyske lov – af grunde, som skal lades uomtalt her – fra omkring år 1600 begyndte at fortrænge den sjællandske lovbog i retsbrugen, en omstændighed, der var medvirkende til at udviske forskellene mellem retsområderne. Sammenligner man tingbøgerne fra Sokkelund herred og Herlufsholm birk med tingbøgerne fra Aasum og Skast herreder, får man da også indtryk af en forholdsvis ensartet retstilstand i rigets forskellige egne, bortset fra, at visse processuelle in-

stitutioner som sandemænd og ransnævninger ikke fandt anvendelse uden for det jyske retsområde.

Da tingbøgerne hidrører fra en periode, hvor adelen spillede en væsentlig rolle i samfundslivet, spørger man sig selv, i hvilket omfang retsplejen dikteredes af adelige særinteresser. Egnen til at komme i betragtning i denne forbindelse er kun tingbøgerne fra Skast og Aasum herreder, vel især sidstnævnte herred med hele 6 hovedgårde. Oplagte eksempler på utilbørlig hensyntagen til en adelig procespart har jeg ikke kunnet finde, hvilket kunne tyde på, at domstolene har indtaget en uafhængig stilling, men noget afgørende bevis herfor er dette selvfølgelig ikke.

Tingbøgerne beretter om drab, vold, injurier, lejermål og tyveri, men disse straffesager indtager en forholdsvis beskeden plads i stoffet sammenlignet med sager om gæld, skifteforhold, fæsteforhold, syn af veje og broer og andre civilretlige forhold. Hyppigst forekommende er gældssagerne, hvilket må gøre læsningen af tingbøgerne noget ensformig for dem, der ikke har et specifikt videnskabeligt ærinde. Hvad angår straffesagerne, er det mærkeligt, at der findes så få sager om trolddom. Det kan være, at de år, tingbøgerne repræsenterer, har været magre i trolddomsmæssig henseende, men det kunne også skyldes, at trolddomsforbrydelsen har været mindre hyppig på landet end i byerne. Fra Aasum herred foreligger bl. a. sagen om galne Rasmus (1642), der i første omgang blev fundet skyldig i gudsbespottelse og derfor skulle straffes på sit liv med et sværd, men senere blev dømt til »bål og brand« for trolddom. I en anden sammenhæng får man at vide, at der blev hugget 12 læs ved »til at brænde galne Rasmus med«.

Der kan iøvrigt næppe herske tvivl om, at Rasmus vitterlig var sindssyg, men det var ikke et forhold, som man tillagde betydning i datidens strafferet. En sag fra Sokkelund herred (1625) kunne dog tyde på, at man i retspraksis var begyndt at ændre syn på sindssygdom. En hestetyv blev dømt til »galge og gren, høj og hedensk jord,« medmindre øvrigheden benådede ham, og det tilføjedes: »dog samme fange ikke synes at være ved sit fulde vid og forstand.«

Alt i alt giver tingbøgerne et værdifuldt indblik i 1600-årenes retsliv, og man må håbe, at de foreliggende udgaver må blive fulgt op af nye i en ikke alt for fjern fremtid. En væsentlig hjælp for forståelsen af tingbøgerne yder de af Poul Meyer udarbejdede retshistoriske noter, men samtidig må man beklage, at mangelen på et sagregister i høj grad vanskeliggør et systematisk studium af det publicerede tingbogsmateriale, der fylder henimod 3.000 sider.

Jens Ulf Jørgensen

– som sproghistorisk kilde

Den store udgave af danske tingbøger, der – man tør forhåbentlig sige: foreløbig – omfatter fire rækker, viser klart, at tingbøgerne er en hovedkilde til oplysning om sproget i det 17. århundrede, sidste halvdel af den periode, der i sprogforskningen kaldes den ældre nydanske.

Deres ordforråd er meget stort, bl. a. en følge af de yderst forskelligartede sager, der behandles på herredstingene. Specielt er det saglige ordforråd, således som det f. eks. fremtræder i skifter og synsforretninger, meget rigt og varieret. De foreliggende bind indeholder da også adskillige ord, der ikke findes i Kalkars ordbog, men som vil finde deres plads og forklaring i den nye ordbog (eller de nye ordbøger), som er planlagt at skulle afløse den. Også af hensyn til fuldstændigheden og dermed anvendeligheden af en fremtidig »ny Kalkar« må man håbe, at flere nye tingbogsrækker bliver udgivet, inden den ser dagens lys.

Af en enkelt side af ordforrådet foreligger der allerede en meget interessant og fyldig undersøgelse af J. Kousgård Sørensen: Husdyrenes farvebetegnelser. En studie i tingbøgernes ordforråd (Bol og By IV, 1963). En del af de mange gloser, der optræder i forbindelse med frem- og efterlysning af bortløbne husdyr, er fælles for de fire tingbøger, men mere iøjnefaldende er de betydelige ordgeografiske forskelle på dette område. Kousgård Sørensen mener, at det foreløbig er vanskeligt at vide, hvad der her svarer til reelle forskelle i de pågældende dialekter. Undersøgelser baseret på et mere omfattende materiale er utvivlsomt ønskelige, men der er næppe grund til at tvivle om, at de ordgeografiske forskelle i tingbøgerne stort set virkelig svarer til forskelle i det 17. århundredes danske dialekter. På samme måde må den stærkt varierede landbrugsfaglige og terrænbeskrivende terminologi, der fremtræder i markbøgerne, en anden meget vigtig kilde til oplysning om periodens sprog, i hovedsagen have sin rod i lokale forskelligheder, selv om landmålerne eller skriversne egen sprogform kan tænkes at spille en rolle.

Af det store antal stednavne, der omtales, har især marknavnene interesse, idet de fleste bebyggelsesnavne vil være kendt fra ældre kilder. Særlig rige på marknavne synes tingbøgerne fra Sokkelund herred at være, hvad der er så meget mere værdifuldt, som det er yderst begrænset, hvad der ellers i dette herred er overleveret af marknavne i kilder ældre end markbogen 1681. Udgaven er benyttet i et arbejde af Ib Lumholt: Ordforrådet i Sokkelund herreds marknavne, udgivet i Institut for navneforsknings skriftserie Navnestudier. Af tingbogsudgaverne fremgår det i det hele med stor tydelighed, at man ved fremtidige stednavneudgaver, der omfatter marknavne, også må excerpere det rige stof i tingbøgerne, trykte eller utrykte, i alt fald for så vidt de er ældre end markbøgerne, der ved siden af udskiftnings- og matrikelskortene er hovedkilderne til vor viden om denne del af navnestoffet.

Også personnavnene rummer et stort materiale for navneforskningen, selv om der fra perioden er andre, tildels vigtigere kilder til disse end tingbøgerne. Tingbogens navnestof er inddraget i undersøgelsen i Eva Villarsen Meldgaards bog om sydvestjysk navnskik gennem 300 år (Navnestudier nr. 4, 1965). Udgangspunktet er her Skast herreds tingbog 1636, hvis navneforråd skildres udførligt og sammenlignes med navnene fra udvalgte perioder i kirkebøgerne fra de fem af herredets sogne, hvorfra de går tilbage til det 17. århundrede. Et af emnerne for undersøgelsen er også forholdet mellem hjemlige og indlånte navne. I 1636 spil-

ler de gamle nordiske navne endnu en betydelig rolle, idet de udgør 11 % af navneforrådet. I hele Ribe stift udgjorde de iflg. Kancelliregistranterne 1536–50 11,8 %, så forholdet har åbenbart været nogenlunde konstant i disse egne gennem det meste af et århundrede. Blandt navnene i 1636 er der ikke få sjældne eller af usædvanlig form, f. eks. Wuße (Wuß, Wueß) d. v. s. det gammeldanske kvindenavn Osa, og mandsnavnet Orbon = Urbanus. Også de temmelig hyppige tilnavne, der optræder her ligesom i de andre tingbogsrækker, kan være af betydelig interesse.

Sproget i tingbøgerne er stort set tidens almindelige skriftsprog i den form, det havde i ikke-trykte kilder med store uregelmæssigheder, bl. a. i ortografisk henseende. Men i alle protokollerne brydes normen mere eller mindre under indflydelse af skriversnes talesprog. Mindst dialektpræget er vistnok tingbogen fra Åsum herred, men man træffer dog fynske dialektformer som stabe »stub«, lafougit »ladefoged«, rondet »rådnet«, og stouffhußit. Ord som gris og nyre optræder som neutrum: griißet, nyrit.

Sokkelund-tingbogen rummer dialektale former som aldielis, wurdierit, rou »ro«, ßlou »slog«, hyre »hyrde«, mørre »myrde«, drefft »dræbt«, greße »grise«, fran »fra«, tienn »tjener« (verbet) og adskillige andre. Særlig kan bemærkes en række dialektale former af stednavne: Wæbech og Veffbech »Vedbæk«, Lynndby »Lyngby«, Huiør »Hvidøre«, Viesløu »Vigerslev« og Fresborge »Frederiksborg«.

Fra Herlufsholm træffer man bl. a. skrivemåder som samtaatte »samtykkede«, sprank »sprang«, lied »lejet«, liede »lånte«, ombare »åbenbart«, trey »tre« (alm.). Roskilde skrives flere gange Raaschiulde o. lgn., former der viser, at den sjællandske dialektudtale Roskyldede allerede var i brug i begyndelsen af det 17. århundrede; iu er her som oftere tegn for y, tingbogen skriver f. eks. schiuldig »skyldig«.

Betydelig stærkere dialektpræg end de fynsk-sjællandske har, som man kunne vente, tingbogen fra Skast herred. Dens sprogform kan ses som udtryk for, at den særlig jyske skriftnorm, som Karl Martin Nielsen (Tre jyske bønnebøger, Festskr. Skautrup s. 223 ff.) har påvist i jyske kilder fra slutningen af middelalderen, har holdt sig i skrevne tekster langt ned i nyere tid. Den er karakteristisk ved, at den indeholder dialektale træk, der er fælles for de nørrejyske dialekter, men undgår de mere lokalt begrænsede dialektejendommeligheder. I tingbogen fra Skast herred træffer man dog foruden fællesjyske træk som diftongeringen af langt e og lignende, også dialektformer med mindre udbredelse. En analyse af sprogformen med henblik på en sammenligning med de moderne dialekter i området er en nærliggende og fristende opgave, som sikkert vil blive taget op, men som falder uden for rammen af en kort anmeldelse. Den vil kunne vise, om dialekten i de forløbne århundreder er undergået væsentlige lydlige ændringer, eller om den i det lange tidsrum har holdt sig nogenlunde konstant. Skriveren af tingbogen var i den periode, udgaven spænder over, gårdmand Laurids Pedersen i Allerup i Sneum sogn, naboby til Darum, hvor H. F. Feilberg var præst i 1876–1891

og hvorfra han i sin jyske ordbog bringer noget af det bedste og fyldigste materiale, der kendes fra en nordisk dialekt. Der foreligger således et rigt sammenligningsmateriale fra nyere tid fra omtrent samme sted. At Darum ligger lige på den anden side af herredsgrænsen, i Gørding herred, spiller næppe nogen større rolle; intet tyder på, at herredsskellet, der her udgøres af Sneum Å, tillige har været et dialektskel af betydning. Enkelte momenter af sprogformen skal kort omtales. Ordene *ko* og *sko* optræder flere gange i tingbogen i formerne *qu* og *schu*, medens ordet *bro* skrives *brou*. Det svarer nøje til de moderne dialektforhold, idet de to første ord hedder *ku* og *sku* i det sydlige Nørrejylland, hvori *bro* udtales med *ow*-diftong i overensstemmelse med den almindelige udvikling af langt, udlydende *o* i dialekten. (Kort over de danske folkemål s. 34 f). Ordet *græs* hedder i en del af det jyske område, bl. a. i Darum, *græjs*, en form, der afspejler sig i skrivemåderne *greiß*, *greißning*. *Stolpe* skrives flere gange *stølpe*, hvad der svarer til, at ordet udtales *støllep* på Fanø, altså i en udkant af herredet. Darum har derimod den sædvanlige udtale med *å*, og forholdet er formentlig det, at en gammel form er bevaret som en relikv på Fanø, medens den er forsvundet i Darum under indflydelse af rigsmålet eller af andre jyske dialekter.

Det vil fremgå af det foregående, at tingbøgerne er af den største betydning for sprogforskningen, specielt for dialekt- og navneforskningen, og udgaver som de foreliggende er en nødvendig forudsætning for, at det uhyre stof virkelig kan blive udnyttet af forskerne. Det vil være naturligt at slutte omtalen af det store udgiverforetagende med et ønske om, at udgivelsen må blive fortsat med tingbøger fra så mange herreder og birker som muligt, så mange kulturelt og dialektalt forskellige områder bliver repræsenteret. Idealet ville vel, set fra et sprogligt synspunkt, være et bind med en eller flere årgange fra hvert af de herreder, der har bevaret tingbøger ældre end år 1700; der kunne da i fuldt omfang anvendes sprog- og kulturgeografiske metoder ved studiet af deres indhold. Men realiseringen af et sådant ideal må nødvendigvis ligge et stykke ude i fremtiden.

Kristian Hald

– som kulturhistorisk kilde

Enhver historiker, der har haft brug for tingbøger fra 1600-årene, ved, at de er vanskelige at læse. Måske er dette en væsentlig årsag til, at man i så forholdsvis ringe grad har benyttet dem. Så meget mere fortjenstfuldt er det, at »Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie« har påtaget sig udgivelsen af foreløbig fire rækker under fællesbetegnelsen »Ældre danske tingbøger«. Man kunne spørge, om det ikke var tilstrækkeligt at duplikere dem i lighed med »Viborg landstings dombøger«. Men herreds- og birketingsbøgernes stof vil sandsynligvis have interesse for en betydelig større kreds, og dette gør nødvendigheden af kommentarer vigtig, hvilket atter gør det rimeligt at trykke udgaven.

»Ældre danske tingbøger« indeholder en mængde stof af interesse for den

sociale og økonomiske historieforskning, for retshistorien og for navneforskningen. Men de rummer også et væld af almindelige kulturhistoriske oplysninger. Det er disse, som skal gøres til genstand for omtale i det følgende.

I beskrivelsen af de stridigheder, der måtte afgøres ved herreds- og birkeretten, kommer man fortidens mennesker nærmere ind på livet end ved læsningen af de fleste andre historiske kilder. Navnlig bismstændighederne ved sagen, som vidnerne belyser den, kan man i mange tilfælde drage vigtige slutninger af og få arbejdsprocesser eller levevaner oplyst, som man ellers ikke har mulighed for at efterspore.

I folks daglige omgang med hinanden spillede handlinger i drukskenskab en fremtrædende rolle. Thi folk var nødt til at indtage en væsentlig del af den væske, legemet har behov for, i form af øl. Vandet var næsten altid for skiddent til at drikke, og øllet var i reglen stærkt nok til, at man kunne blive beruset uden at drikke umådeholdent. Bønderne kom derfor tit i »bårdag« med hinanden, og så blev omgangstonen fuld af fornærmelser. Det var bønderne ganske vist ikke ene om, men det er først og fremmest om deres omgangsform, tingbøgerne beretter.

Landsbyens folk sloges ofte med våben, der var gjort til andet brug: høtyve, leer, økser, knive, vognkæppe, stavrer, ølkrus og lignende, hvor de højere stænder greb til duel på blanke våben eller pistoler. Men bønderne følte sig lige så let krænkede på deres ære som andre mennesker. Det ene ord tog det andet. Man udvekslede beskyldninger som hundsfoot, tæve, hore, skælm e. lign. Og hvad ord ikke kunne udrette, det tillagde man med uhøviske lader og fagter. Den værste måde en kvinde kunne håne en mand på, var at tage sine klæder bagop og bede ham kysse hende i hendes »ast«. Men de her omtalte tingbøger bringer tillige en køn buket øgenavne, beskidte viser og nedrige talemåder. Det var slemt at kalde en mand »horsefucker« (sodomist), thi kunne beskyldningen bevises, var han døden vis. Mindre farligt, men meget ondskabsfuldt var det, når folk fra Grimstrup ved Varde o. 1639 fandt på at kalde et af deres sognebørn Poul Kjøb-Kusse, fordi han havde giftet sig med møllerens steddatter i Roust, om hvem snakken gik, at hun havde ligget i med sin stedfader, hvorfor Poul skulle være betalt for at ægte hende og påtage sig faderskabet til det barn, hun ventede. Tilnavnet var så meget skændigere, som det under tingsforhandlingerne viste sig, at rygten havde talt usandhed.

Det er værd at bemærke, at slagsmål ikke altid kom af umådeholdent drikkeri. En sammenligning mellem de tre herreder i forskellige egne af landet – Sokkelund, Åsum og Skast – synes at vise, at slagsmål var hyppigst i det vestlige Jylland. Men drikkeri var sjældent grunden i denne egn. Noget forhold mellem landsbyernes størrelse og slagsmålenes hyppighed kan ikke uden videre påvises. Men det kunne se ud til, at de sjællandske landsbybønder i almindelighed var selskabelige mennesker, der fra bystævnet var vant til at drikke meget øl og undertiden kom op at slås i fuldskab. Når de var ædru, ytrede deres omgængelighed sig, trænet som de var i byfællesskabets ånd. I de vestlige egne var der færre og gennemgående mindre landsbyer, men til gengæld boede mange bønder i enligt

beliggende gårde. Det er en kendt sag, at folk, der bor afsides, har vanskeligere ved at finde sig i andre folks nærgående handlinger end dem, der aldrig har været vant til at være alene. De fleste slagsmål i Skast herred opstod da også som følge af, at naboer gik hinandens interesser for nær: Kreaturer blev sluppet løs, inden naboens eng var slået. Fremmede geder sprang over kålgårdediget, hvorfor husmoderen pudsede sin hund på dem. Man optog fremmede husdyr på sin mark og måtte høre ilde derfor. Man stredes med sit tyende eller blev uenig med grænderne om hegningen o.s.v. Det er måske ikke uden grund, når folk fra nogle egne af Jylland op til den nyeste tid har været anset for rethaveriske og stridbare. I Åsum herreds tingbøger tales sjældent direkte om fuldskab som årsag til slagsmål. Men ofte skimtes her som på Sjælland drikkeriet som den til grund liggende omstændighed.

Forholdene i mark, eng, hede og skov belyses ofte på fortrinlig måde i tingbøgerne. Man hører om jordens opmåling og inddeling med »trebømning« og »afpæling«, om græsmarksbrugets omdriftsformer så vel som om trevangsbruget, hvilke afgrøder, man såede, hvorfor man ikke formåede at adlyde recessens krav om at anlægge humlekuler og plante ymper o.s.v. Overraskende er det, at Glostrups bønder »rispede« (førstegangs-pløjede) fælleden lige efter St. Hans. Thi det må betyde, at de rensede jorden ved flere gange brakpløjning ligesom bønderne på Vest-Lolland og i Nord-Tyskland. Og deraf følger, at vinterkornet i Glostrup lå først i rotationen, medens det i alle andre egne, Skåne indbefattet – men Vest-Lolland undtagen – lå som nr. to, fordi man nødig ville undvære fælledgræsningen. Hvis udgaven også havde omfattet Sdr. Dyrs herred, ville man have set, at enkelte danske bønder også dyrkede roer i 1600-årene, hvilket i og for sig ikke er forbavsende i betragtning af, at de dyrkedes både i Tyskland og Sverige, vel navnlig til menneskeføde, men lejlighedsvis også til kreaturfoder. Det antyder, hvad man kan finde af interessante oplysninger ved en fortsættelse af tingbogsudgaven.

De foreliggende rækker har endnu ikke givet meget om redskabernes forskelligartethed. Det hedder om en mand, at han sidder og »flyer« på sin krog. Det er den sjællandske ard-plov, der menes. Nogle karle sad i 1630 på en tromle i Vanløse. Tromlen hører ellers til de redskaber, der sjældent omtales i skifter fra 1600-årene. Men den lå vel som oftest ude i marken? Seletøjet omtales tit, og man sporer forskellen mellem bringeseler og stavseleler. Forspandet var i de fleste tilfælde heste – også for ploven. Men stude og heste trak ikke sjældent ploven tilsammen. Mejeredet synes at have været mere udbredt end man hidtil har vidst. Også med hensyn til høstmetoderne giver tingbøgerne fyldige, ja, en hel del ganske nye oplysninger. Tingbøgerne fra Sdr. Dyrs herred kunne supplere med endnu én: »ruskning« af byggen i tørre somre. Også hjemkørselen af kornafgrøderne belyses. I nogle tilfælde udtoges tienden på marken, hvor negene stod i hobe. I andre tilfælde udtoges tienden antagelig efter at smånegene var bundet sammen til »kærve« à tre neg. Det må være dette, der udtrykkes ved at tage tienden »i kærven«. Endelig kunne tienden tages i aftærsket korn, d.v.s. »i skæppen«.

Det ville føre for vidt at gå nærmere ind på husdyrholdet og dyrenes røgt. Men også på dette område har tingbogsudgaven udvidet vor viden ganske betydeligt.

Det samme gælder husbygning og inventar, hvor Skast herreds tingbog er en sand guldgrube, fordi bønderne i denne del af landet selv ejede deres bygninger. Et sted var der ingen skorsten på huset, men røgen fandt vej ud ad et hul i gavlen. Dette eksempel tyder på, at lyren næppe var almindelig i Danmark bortset fra den nordlige del af Jylland ned mod Viborg. Resten af landet har vel – som naturligt er – fulgt skikken i det nordtyske lavland, hvor gårdene ikke har haft lyre i tagrygningen, men et »Eulenloch« i gavlen. Hvilke konsekvenser dette får for »Trælleborg-husene«, har anmelderen nærmere omtalt i en artikel i Kulturhistorisk Leksikon (Ljore).

Tingbøgerne giver oplysninger om folks tiltaleform, hvem man sagde du og hvem man sagde I til. Forældre sagde du til deres børn, og til unge mennesker af deres nærmere bekendtskab. Men børnene sagde I til deres forældre. Yngre mennesker viste de ældre ærbødighed ved at sige I. Og når man undertiden støder på inkonsekvens i tiltaleformen mellem folk af samme rang og stand, kan grunden være, at den ene er ældre end den anden. Da Hans Ladefoged på »Visselbjerg« i 1638 sagde du til præstens karl i Alslev, blev denne meget opbragt og svarede: »Hvilken tid har vi drukket dusøl med hverandre?« Nuancerne i tiltaleformen er mange, og tingbøgerne afslører dem i reglen på en yderst oplysende måde; udgivelsen af endnu flere rækker ville formentlig få en og anden forsker til at vie dette i høj grad forsømte område mere opmærksomhed.

Tingbogsudgavens værdi som kilde for kulturhistorien er ganske åbenbar. Men de fire rækker har naturligvis ikke samme betydning for alle sagområder, fordi forskellige forudsætninger gør sig gældende. Det ville derfor være interessant f. eks. at få stof frem fra Lolland, hvor bønderne i mange tilfælde ligesom i Skast herred selv ejede bygningerne. Jylland må også kunne give et rigere varieret stof. Sdr. Dyrns herreds tingbog er nævnt, men den hører næppe til de mest interessante. Det ville være af værdi at få flere tingbøger fra typiske herregårdsegne: Hindsted, Gern eller Vor herred såvelsom Vendsyssel og Ty. Endelig hører de skånske landskaber til de områder, man gerne så dækket. Fra Skåne findes kun et par tingbøger bevaret, men til gengæld er de hallandske ikke udtømt med den korte udgave, dr. Albert Sandklef påtog sig for nogle år siden.

Tingbogsudgaven bør snarest suppleres med udførlige sagregistre, inden man går videre med nye rækker. Først derved får den sin store værdi. For anmelderen har det været et savn, at sådanne registre ikke findes. Den, der vil bruge udgaven som kulturhistorisk kilde, må for øjeblikket selv lave sit register – ellers er det umuligt at finde tilbage til de spredte oplysninger af væsentlig betydning, som udgaven rummer. Et sagregister bør naturligvis ikke indeholde ord og benævnelser, hvoraf der findes en mængde på hver eller hveranden side. Registeret skal først og fremmest indeholde ord, som brugeren ikke finder umiddelbart. F. eks. er der næppe grund til at registrere, hvor mange gange kvæget betegnes som rød-

broget eller hjelmet og hestene snoppede eller blissede. Thi den, der vil undersøge husdyrenes farvebetegnelser, bliver alligevel nødt til at gennemgå det store materiale side for side – og vil man kun have fat i nogle eksempler, kan man ikke undgå at finde tilstrækkeligt ved nogle få opslag. Derimod bør det nævnes, hvor der er opgivelser af længernes fagantal, husenes placering, skorstene o.s.v.

Sagregistret kunne desuden i vid udstrækning tjene til ordforklaring. De noter, som tingbogsudgaven er forsynet med, tager næsten ikke sigte på at hjælpe den bruger, der søger kulturhistorisk viden. Hvem ved, hvad det »hamsett«, som to bønder i Skast herred tvistedes om, er? Men også mere gængse udtryk som sadler, bærer, loftskod, hiold, stikker, stileje, søg, lejrer, plovlist o. l. kunne forklares med et par ord i sagregistret. Ordforklaringer burde findes i hvert enkelt tingbogsbind.

Andre betegnelser, som kræver udførligere forklaring, burde behandles i et ekstra notetillæg. Anmelderen har lagt mærke til, at selv de, der studerer historie med materiel folkekultur som bifag, ustandselig støder på udtryk, som de ikke har hørt før eller ikke kan gennemskue. Det skulle ikke være nødvendigt at have Kalkars ordbog ved hånden for at benytte tingbogsudgaven – især da denne ordbog efterhånden er umulig at få fat i, og ofte er beslaglagt på bibliotekernes læsesale. Det er ikke her stedet at gå i detaljer med hensyn til et sagregisters indhold. Men det må understreges, at danske kildepublikationer i modsætning til f. eks. norske lider af en beklagelig mangel på sagregistre.

Tingbogsudgaven er et fortjenstfuldt arbejde og et overmåde nyttigt og vigtigt redskab for den, der vil studere kulturudviklingen i vort land. De mangler, der knytter sig til den, kan rettes, og der er grund til at tro, at de snart vil blive afhjulpet, når man betænker, med hvilken energi dette unge udgiverselskab arbejder.

Axel Steensberg